

Pi i Margall no solament és una referència obligada per a conèixer la història del federalisme a Espanya, sinó que els seus plantejaments encara aporten valuosos elements teòrics en el crispat debat sobre els models d'organització territorial de l'Estat i arguments polítics en el plet sobre les identitats nacionals dels nostres dies.

La doctrina federalista a Pi i Margall

Antonio Santamaría

Aquest article tractarà de mostrar, esquemàticament, la doctrina clàssica del republicanisme federal en l'obra de Francesc Pi i Margall (1824-1901), fundador del *Partido Republicano Federal*, president de la I República i principal teòric de la revolució democràtica espanyola. Prèviament, resultarà imprescindible situar la seva figura i els orígens del federalisme a Espanya en el context històric i polític.

Finalment, esbossarem un breu repàs de la llarga influència del seu pensament entre les forces progressistes espanyoles. Veurem com anarquistes, republicans, socialistes i catalanistes d'esquerra reclamaran aspectes parcials del seu llegat teòric.

El context històric

El llarg cicle de la revolució burgesa espanyola s'inaugura el 1808 amb la invasió napoleònica que va donar un cop mortal a les estructures de l'Antic Règim. La Constitució de Cadis (1812) assenyala el punt d'inflexió de la presa de consciència política de la burgesia liberal que, amb el suport d'importants sectors de l'exèrcit, lluitaran contra les forces encara poderoses de l'absolutisme. Durant el regnat de Ferran VII, van encapçalar el Trienni liberal (1820-1823), amb la Constitució de Cadis per bandera, i van ser brutalment reprimits durant la reacció absolutista a la dècada ominosa (1823-1833).

Amb la mort de Ferran VII, la insurrecció carlista va aplegar les forces de la reacció i no va deixar una altra sortida a la regent Maria Cristina que recolzar-se en els liberals i en la recent creada Milícia Nacional, on s'organitzaven militarment la burgesia urbana i les classes populars. Els liberals van impulsar un conjunt de reformes, com la desamortització de Mendizábal, que destruïa el vell règim de propietat, les relacions socials de producció de l'Antic Rè-

Editor del llibre
Federalismo y República,
de Francesc Pi i Margall

61

El pensament de Francesc Pi i Margall (1824-1901) ha tingut -i segueix tenint- una llarga influència entre els corrents progressistes espanyols. Anarquistes, republicans, socialistes i catalanistes d'esquerra han reclamat -i reclamen- aspectes parcials del seu llegat teòric. Aquest article fa un repàs d'aquesta influència alhora que ens introdueix, de forma esquemàtica, en la doctrina clàssica del republicanisme federal en l'obra de Francesc Pi i Margall, un cop situats els orígens del federalisme a Espanya en el seu context històric i polític. Pi i Margall fou el fundador del *Partido Republicano Federal*, president de la Primera República i principal teòric de la revolució democràtica espanyola.

gim. A més, van posar les bases per a la modernització del país.

Al final de la 1a guerra carlista (1839) s'obre un període dominat per la pugna armada entre les dues ales –*moderada* i *progressista*– del Partit Liberal. Aquests agrupaments inestables solen estar dirigits per generals (*espadones*, en el llenguatge de l'època). La Corona conserva àmplies prerrogatives i sempre es recolza en els moderats. Tant la regent com després la reina Isabel II mostren obertes tendències absolutistes i intenten constantment soscar el règim constitucional i retallar les llibertats individuals.

62

Els progressistes només accedeixen al poder excepcionalment. Precedits d'una sèrie de moviments conspiradors, un general s'alça en armes i dirigeix un manifest-programa a la Nació (*pronunciamento*) que desencadena insurreccions a les ciutats, on es mobilitza la Milícia Nacional. S'organitzen Juntes revolucionàries locals o regionals que acaben coordinant-se en una Junta nacional. Si el moviment té èxit, la Corona crida al poder al cabdill progressista de torn. Llavors aquest no pot satisfer les demandes de reformes radicals dels sectors populars de les seves bases. Això alimenta insurreccions que acaben essent esclafades, com el cèlebre bombardeig d'Espartero a Barcelona el 1842. Mentrestant, els moderats, amb la complicitat de la Corona, preparen la tornada al poder mitjançant un altre *pronunciamento* o cop d'Estat.

En aquest turbulent context polític va néixer a Barcelona Francesc Pi i Margall el 1824, fill d'un sergent de la Milícia Nacional, que pertanyia als estrats inferiors de la petita-burguesia. El 1847, amb 23 anys, va traslladar-se a Madrid, on va desenvolupar la seva carrera com a escriptor i polític. Només tornarà de manera esporàdica passats més de trenta anys. Com observa Jaume Vicens Vicens, aleshores Barcelona encara no havia esdevingut la metròpoli industrial capaç de retenir els seus artistes i intel·lectuals i convertir-

se en un potent focus de creació cultural. Per això, va instal·lar-se a la capital d'Espanya, on va acabar la carrera de Dret, com altres joves de «províncies».

Pi, com Sagasta, Castelar, Salmerón, Ruiz Zorrilla o Cristino Martos, pertany a l'anomenada generació de 1868. Són intel·lectuals sorgits de la petita-burguesia que acabaran sent els ideòlegs i protagonistes de la revolució democràtica espanyola. Tots van néixer els primers anys del segon quart del segle XIX i van compartir una trajectòria vital molt similar: des de la universitat a la política, passant pel periodisme.

L'impacte de la revolució democràtica europea de 1848 va marcar aquests joves. Sota la seva influència es va constituir, l'abril de 1849, el *Partido Demócrata*, on van coincidir velles figures de l'ala radical dels progressistes i els joves de la nova generació amb una notable presència de catalans, com Estanislau Figueres o Aniceto Puig, que van convèncer el seu amic Pi per ingressar-hi. En poc temps va entrar a la direcció i es va situar a l'ala esquerra, criticant la subordinació dels demòcrates als progressistes.

Pi i Margall va tenir una intervenció destacada en la revolució de juliol de 1854, que va acabar amb una dècada de governs moderats i va inaugurar el bienni progressista. Com a membre de la Junta Revolucionària de Madrid, va redactar un manifest polític dirigit al poble que va espantar la seva direcció, que en va prohibir la difusió i n'ordenà la detenció. També va editar diversos números de la fulla *El Eco de la Revolución*, on per primera vegada apareix la reivindicació de la república federal.

Les influències filosòfiques i doctrinals

Tanmateix, el novembre de 1854, Pi va publicar *La Reacción y la Revolución*. Es tracta de la seva primera gran obra on trobem, en estat germinal, les idees-força del seu pensament i que acabarà exercint una llarga influència en els

Pi, com Sagasta, Castelar,
Salmerón, Ruiz Zorrilla o
Cristino Martos, pertany a
l'anomenada generació de 1868.
Són intel·lectuals sorgits
de la petita-burguesia que
acabaran sent els ideòlegs i
protagonistes de la revolució
democràtica espanyola.

demòcrates espanyols. Pi se situa al centre de les grans qüestions obertes per la revolució burgesa: drets i llibertats individuals, forma i organització de l'Estat, separació Església-Estat, reforma agrària, endarreriment econòmic o el problema de les nacionalitats. Per a cadascun d'aquests problemes ofereix una solució radicalment democràtica.

El llibre està dividit en dues parts: *La Política* i *La Administración*. A la primera, fonamenta l'ideal democràtic sobre dos principis: el concepte de progrés històric i la radical sobirania de l'individu respecte als poders de l'Estat. Sobre el primer punt, repassa les tesis dels pensadors de la seva època sobre la noció de progrés. Rebutja els plantejaments de Vico sobre el caràcter cíclic de la història i es posiciona a favor de les tesis de Herder sobre el progrés il·limitat de la humanitat. Però reconeix que ha estat Hegel qui li ha mostrat el funcionament de

les lleis dialèctiques que regeixen el desenvolupament històric.

Ara bé, Pi es desmarca de Hegel en un punt essencial. Rebutja la subordinació dels individus a l'Estat, que permet sacrificar-los a la seva conveniència. També critica el concepte de «sobirania nacional», com a fonament de les llibertats i drets democràtics que qualifica de «ficció», manipulada pels partits en el poder i els cabdills liberals per justificar les seves tiranies i arbitrarietats. Pi inverteix els termes del problema: la inalienable sobirania individual –i no a l'inrevés– és la base de la voluntat general del poble que es plasma en l'anomenada sobirania nacional.

A la segona part trobem la primera expressió del federalisme que planteja a la manera hegeliana, ja que resulta la síntesi de la contradicció dialèctica entre la tendència unitària dels governs estatals i la propensió a la disgregació de les regions. Es tracta d'una aplicació particular del principi universal de la «unitat dintre de la varietat».

Després de criticar el centralisme asfixiant de la monarquia, es proclama partidari d'una «federació republicana» on Estat, regions i municipis tindrien reconeguda la seva personalitat i autonomia funcional. «*Yo dividiría la Península, no ya en catorce provincias sino en catorce Estados*», va escriure. Cadascun dels Estats gaudiria de plena capacitat per a regir els seus assumptes amb parlament, govern i constitució pròpies, amb competències per a organitzar al seu arbitri les finances i l'ordre públic. Els ciutadans dels Estats federats elegirien una assemblea central amb la funció de legislar sobre els interessos específics de la Federació i un Govern federal format només per tres ministeris (Estat, Governació i Hisenda) que s'entendria directament amb els governs federals. En aquest sistema el municipis gaudirien d'autonomia pròpia que no podria ser vulnerada per les administracions d'abats territorials i rang normatiu superior.

Arribats a aquest punt, cal observar que Pi utilitza els conceptes d'Estat i Nació en sentit contrari a com solem emprar-los en l'actualitat. Per a nosaltres *Nació* s'associa als factors històrics, culturals o religiosos que identifiquen i diferencien els pobles. Quan diem Estat ens referim a les institucions polítiques amb sobirania reconeguda internacionalment sobre un territori delimitat. Així, usem expressions com «Estat espanyol» o «Nació catalana». Pi mai no va fer ser-

vir el terme «*Estado español*» sino el de «*Nación española*». Segons la seva terminologia, Nació significa el que per a nosaltres Estat; és a dir, el producte d'un llarg procés històric d'agregació de municipis i regions que en el passat van ser estats independents. Així, per a Pi existiria una Nació espanyola formada pels Estats català, basc, gallec, andalús, castellà, asturià...

Les influències filosòfiques al pensament de Pi han donat lloc a interpretacions divergents. Molts del seu contemporanis el van considerar un deixeble poc original de Pierre-Joseph Proudhon, el pare de l'anarquisme modern. El fet que traduís al castellà les principals obres del pensador francès amplificaren aquestes tesi.

Antoni Rovira i Virgili va ser un dels primers intel·lectuals en refutar-les. Durant tota la seva vida, des de *La Qüestió de Catalunya* (1913), va insistir en la radical originalitat de la filosofia política de Pi. Després d'un rigorós examen dels seus textos, conclou que Pi es va avançar a Proudhon nou anys amb la formulació de la doctrina del pacte federal. Tots dos van arribar a conclusions semblants per camins independents des del seu punt de partida comú hegelian. Rovira complementa aquesta argumentació citant els desacords que Pi va manifestar als pròlegs a les traduccions de les obres del teòric francès. En efecte, Proudhon exposà els principis de la federació y del pacte en la seva darrera gran obra *Du principe fédératif et de la nécessité de reconstituer le parti de la Révolution* (1862), quant Pi defensava aquestes idees des de 1854.

D'altra banda, es detecta la influència de Kant, pel que fa a la teoria del coneixement i les idees ètiques. Pi completa la seva formació durant els dos anys que va exiliar-se a París (1866-1868), on va estudiar el positivisme de Comte, fet que va contribuir a alliberar el seu pensament dels rígids esquemes de l'idealisme alemany. També va familiaritzar-se amb les teories de Darwin. Des d'aleshores Pi s'orienta cap al materia-

El 1854 Pi publicà *La Reacción y la Revolución*, la seva primera gran obra on trobem, en estat germinal, les idees-força del seu pensament. Pi se situa al centre de les grans qüestions obertes per la revolució burgesa: drets i llibertats individuals, forma i organització de l'Estat, separació Església-Estat, reforma agrària, endarreriment econòmic o el problema de les nacionalitats. Per a cadascun d'aquests problemes ofereix una solució radicalment democràtica.

lisme filosòfic, encara que no va acabar de trencar mai amb la matriu idealista.

Més enllà d'aquestes influències, Pi reelabora aquestes fonts i construeix una filosofia política original on realitza un balanç crític de les experiències revolucionaries europees i planteja un programa de govern adaptat als problemes específics d'Espanya. En el seu pensament encara trobem reunits en un mateix cos doctrinal el diferents elements constitutius de les forces progressistes que impulsaran la modernització i democratització de l'Estat i que s'oposaran al règim de la Restauració.

El fracàs de la revolució democràtica

L'enfonsament de la monarquia d'Isabel II, com a conseqüència de la Revolució Gloriosa de setembre de 1868, va donar a Pi l'oportunitat de portar a la pràctica les seves idees polítiques. Tornà de l'exili a França, elegit diputat a les constituents de gener de 1869, que donaren als demòcrates-republicans la quarta part dels escons, enfront de la majoria formada per progressistes i radicals, comandats pel general Joan Prim.

La declaració d'un sector del *Partido Demócrata* acatant la monarquia constitucional provocà l'escissió dels republicans que fundaren el *Partido Republicano Federal*. El nou partit experimentà un creixement espectacular i sorgiren importants nuclis federals a Bilbao, València, Cadis o Barcelona on eren particularment forts dirigits per Valentí Almirall.

Molt d'hora esclataren fortes dissensions internes. La primera Assemblea del partit (1870) serà el marc de la pugna entre els republicans unitaris que difongueren una *Declaración* on es va criticar la doctrina federal com a perillosa per a la unitat nacional. Va ser contestada amb el *Manifiesto* del directori del partit –format per Pi, Figueras i Castelar– on es reafirma: «*Al proclamar como forma de gobierno de su partido la repú-*

Pi i Margall critica el concepte de «sobirania nacional», com a fonament de les llibertats i drets democràtics que qualifica de «ficció». Pi inverteix els termes del problema: la inalienable sobirania individual –i no l'inrevés– és la base de la voluntat general del poble que es plasma en l'anomenada sobirania nacional.

blica democrático-federal, aspira a constituir la nación española en un grupo de Estados unidos por un pacto federal que sea la expresión de su unidad.»

A la segona Assemblea (1871) es van enfrontar els anomenats *intransigentes* que volien enderrocar per la força la monarquia constitucional d'Amadeo I, el rey-burgès, i els *benévolo*s o *políticos*, entre ells Pi, que defensaven la transformació des de dintre d'un règim que garantia les llibertats democràtiques i el sufragi universal. La tercera Assemblea (1872), cridada a resoldre aquestes diferències, coincidí amb la insurrecció d'El Ferrol, promoguda pels *intransigents*, que segellà la ruptura entre les dues faccions després de la dura condemna de Pi a l'alçament.

L'abdicació d'Amadeu I deixà un buit de poder a la primera magistratura de l'Estat. L'11 de febrer de 1873 les dues Cambres, constituïdes en Assembla Nacional, van proclamar la República a instàncies de Pi. Figueras va ser elegit president i Pi titular del ministeri clau de Governació. No entrarem aquí en les complexes vicissituds que menaren a la caiguda de l'efímera república que no va poder consolidar-se i s'enfrontà a tres insurreccions armades: la des autonomistes a Cuba, la dels carlistes al Nord i el moviment cantonalista a extenses àrees d'Andalusia, València, Extremadura i Castella.

Després de superar diverses crisis, Figueras va presentar inesperadament la dimissió. Pi va ser nomenat, l'11 de juny de 1873, president de la República, retenint el ministeri de Governació. El 13 de juny va exposar el seu programa de govern: aprovació immediata de la Constitució Federal, imprescindible per pacificar els cantonalistes i els rebels cubans, mesures extraordinàries per enfrontar-se a la insurrecció carlista, i l'aplicació d'una sèrie de reformes socials en favor de les classes treballadores. Només va poder aguantar una mica més d'un mes, el 18 de juliol va presentar la dimissió.

La impossibilitat d'aprovar la Constitució i el triomf del cantó de Cartagena, plaça forta de la flota de guerra del Mediterrani, van precipitar la seva caiguda i, amb ell, la de la República federal. Els altres dos presidents de la República, Salmerón i sobretot Castelar, van girar a la dreta. El darrer defensà una república unitària, burgesa i d'ordre. La seva prioritat va ser esclafar els cantons i conquerir Cartagena, cosa que no va poder aconseguir, i situà al comandament suprem de l'Exèrcit militars conservadors, els mateixos que mesos després enderrocarien la República. El 3 de gener de 1874 el Congrés és ocupat i dissolt per les tropes del general Pavía, i el general Serrano assumí la dictadura formalment republicana. El dictador es mostrà incapaç d'impedir les

conspiracions de polítics i militars alfonsins. El desembre de 1874, el general Martínez Campos es pronunciava a Sagunto i proclamava rei a Alfons XII. El gener de 1875, el jove monarca entrava triomfalment a Madrid.

Així finalitzava la fase revolucionària de la burgesia espanyola que durant el sexenni va assajar totes les fórmules possibles: monarquia constitucional, república federal, república unitària i dictadura militar.

El sistema federal

Entre 1874 i 1876 es desfermà una dura repressió contra federals i cantonalistes. Pi va ser confinat temporalment a Andalusia i el partit federal quedà pràcticament desfet. Durant aquest temps es concentrà en la redacció de *Las Nacionalidades* (1876), on exposa de manera clara, ordenada i sistemàtica la teoria i pràctica del federalisme. El llibre, acuradament corregit en les quatre reedicions que es van realitzar al llarg de la seva vida, va esdevenir un gran èxit editorial i va ser traduït a molts idiomes.

L'obra es divideix en tres parts. A la primera, *Criterios para la reorganización de las naciones*, aborda un detallat anàlisi crític dels principis que els moviments nacionalistes utilitzen per explicar la formació i la naturalesa de les nacions. Al seu paper, ni la llengua, ni la història, ni la geografia, ni la identitat de raça o ètnia, ni la combinació d'aquests factors són suficients per a fonamentar-les racionalment. A més, aquests criteris serveixen més per separar que per unir els pobles i porten les llavors de futures guerres.

De la seva argumentació, il·lustrada amb múltiples exemples, dedueix una teoria general sobre els processos de formació de les nacions que en el curs de la història s'han anat agregant i formant unitats superiors. Unes tesis que prefiguren les modernes teories sobre els processos de construcció dels Estats-Nació o les relatives als cer-

cles inclusius de la identitat col·lectiva. Al final del procés, tots els pobles del planeta formaran d'una mena de república universal que serà la veritable pàtria de la Humanitat.

La segona part, *La Federación*, resulta una exposició detallada de l'arquitectura institucional i del funcionament de l'Estat federal. Pi diferencia tres col·lectivitats: nació, regió o província i municipis, dotats de personalitat jurídica i política pròpia que responen a grups d'interessos legítims i que han de gaudir de plena autonomia en la seva organització interna.

A aquests tres nivells d'administració s'aplica la divisió clàssica dels tres poders de l'Estat: executiu, legislatiu i judicial. De tal manera que

Pi utilitza els conceptes d'Estat i Nació en sentit contrari a com solem emprar-los en l'actualitat. Pi mai no va fer servir el terme «*Estado español*» sino el de «*Nación española*». Segons la seva terminologia, Nació significa el que per a nosaltres Estat. Així, per a Pi existiria una Nació espanyola formada pels Estats català, basc, gallec, andalús, castellà, asturià...

el sistema conté una doble garantia respecte a les llibertats individuals dels ciutadans, però també dels drets dels pobles, enfront a les usurpacions del poder central. A llarg de la seva explicació, l'autor es refereix constantment a quatre constitucions: dues republicanes (Estats Units i Suïssa) i dues monàrquiques (Alemanya i Àustria-Hongria) amb una doble intenció. D'una banda, demostrar que el federalisme no és una utopia, sinó un sistema polític eficaç, adoptat amb èxit per alguns dels països més poderosos d'Occident. D'altra banda, subratllar que el federalisme és compatible amb qualsevol forma d'Estat.

La tercera part es titula *La Nación española*. El mateix autor reconeix, a les conclusions de l'obra, que les dues primeres parts formen una unitat en certa mesura independent d'aquesta, on s'apliquen al cas espanyol els principis generals del federalisme. Prèviament realitza una brillant síntesi de la història d'Espanya, de la qual dedueix la necessitat d'organitzar federalment una nació múltiple i composta pels seus orígens històrics, però també per la diversitat cultural i lingüística dels pobles que la formen. Recolzant-se en les conclusions d'aquesta síntesi exposa acuradament l'arquitectura institucional i l'organització política de la república federal espanyola i de les reformes que hauria d'impulsar.

Entre l'obra de joventut i aquesta s'observen matisos i divergències que han portat certs autors a considerar *Las Nacionalidades* com un exercici de realisme polític després del desastre de la República de 1873. El mateix autor confessa en el pròleg que no parteix de principis teòrics i abstractes, sinó que, al contrari, busca en l'experiència històrica i en els fets empírics els fonaments de la doctrina federal.

D'altra banda, mai abans havia considerat el federalisme compatible amb la monarquia. Ara afirma que conté elements de síntesi entre «*razón*

Pi completa la seva formació durant els dos anys que va exiliar-se a París (1866-1868), on va estudiar el positivisme de Comte, fet que va contribuir a alliberar el seu pensament dels rígids esquemes de l'idealisme alemany. També va familiaritzar-se amb les teories de Darwin. Des d'aleshores Pi s'orienta cap al materialisme filosòfic, encara que no va acabar de trencar mai amb la matriu idealista.

68

y tradición» que fan possible la seva aplicació en qualsevol forma de l'Estat. També, per això, es mostrà un ferm partidari que els antics regnes i regions històriques fossin les peces mestres per a la reorganització federal d'Espanya, enfront de l'artificial i centralista divisió provincial.

La reconstrucció del *Partido Republicano Federal*

Des de 1880 Pi es lliura en cos i ànima a la tasca de reconstrucció del partit federal sota la seva severa disciplina. Aquesta inflexibilitat ideològica facilitarà la ruptura amb dos grans figures del republicanisme: Figueras i Almirall,

tots dos catalans, però que defensen postures contraries.

El 1880 trencà amb Figueras, que havia rebutjat la doctrina del «*pacto federal*» com perillosa per a la unitat nacional, que oposà a l'anomenat «*pacto orgánico*» i que serví de pretext per justificar l'aproximació de Figueras als republicans unitaris.

La ruptura amb Almirall es produí el 1881. Posteriorment, Almirall intentarà justificar-la amb vagues al·lusions a discrepàncies sobre la doctrina del pacte i per la necessitat de crear partits d'obediència catalana, independents de Madrid.

Una lectura atenta de la principal obra teòrica d'Almirall, *Lo Catalanisme* (1886), ens permet abordar el rerefons d'aquesta ruptura. Aquest llibre és el primer intent seriós de fonamentar la nova doctrina, que anomena «particularisme», sobre principis filosòfics i polítics sòlids. A la segona part, *Fonaments científics del particularisme*, s'aprecia la influència del mestre, ja que les seves propostes són gairebé idèntiques a les formulades a *Las Nacionalidades*. Tanmateix, a la primera part, Almirall, impregnat pels valors de la *Renaixença*, apel·la al caràcter nacional del poble català, que contraposa al castellà, a la història i sobretot a la llengua com a factors essencials per a fonamentar la nova doctrina. Com hem comprovat, per a Pi aquests factors no són vàlids per poder explicar l'origen de les nacions i fonamentar racionalment el concepte de sobirania. En aquestes qüestions, Almirall raona com un autèntic nacionalista, encara que al final de la seva vida retornaria a la matriu pimargalliana que definirà com «federalisme regionalista.»

Les relacions entre Pi i Almirall serveixen per reflexionar sobre les causes del protagonisme dels catalans en la revolució democràtica espanyola. Durant les dècades centrals del segle XIX, la burgesia catalana no només és la classe dirigent de la regió més desenvolupada econòmica-

ment de l'Estat, sinó que té un projecte per a la modernització d'Espanya. Aquest impuls no serà suficient per transformar el conjunt de l'Estat. Així després del triomf de la Restauració i sobretot després del desastre de Cuba (1898), importants sectors de la burgesia industrial es replegaran sobre Catalunya.

Així, Pi pertany encara a la generació de polítics i intel·lectuals catalans que treballen per a la transformació i refundació d'Espanya. En canvi, Almirall seria un dels primers en veure que, després del fracàs de la revolució democràtica, Catalunya està sola. Mentre no canviïn les coses, ha d'actuar procurant pels seus interessos i enfortint-se política i econòmicament.

Després de la ruptura amb Figueras i Almirall, es concentrà en la redacció del projecte de Constitució Federal y del Programa del *Partido Federal*. Al 1883, s'aprovà a Saragossa el projecte de Constitució, llargament meditat, que amb les Constitucions regionals, dissenyaven un cos polític-legal perfectament articulat. Tant és així que Pi assegurà que si al 1873 hagués disposat d'aquestes eines la República s'hauria salvat. La tasca de clarificació política culminà el 1894 amb l'aprovació del de Programa del Partido Federal. Des d'aleshores esdevingueren els textos de referència del federalisme espanyol. Com observa Jutglar: «*las contrariedades y contradicciones acompañaron frecuentemente a Pi y Margall. Cuando contó con una oportunidad no se tenía programa; cuando contó con programa no supo encontrar la oportunidad.*»

Entorn al seu liderat es forjà un partit molt disciplinat que es negà a participar en les conspiracions i complots de les fragmentades forces del republicanisme. Es van evitar totes aquelles aliances que suposessin la més mínima concessió en els principis, sacrificant les oportunitats polítiques a la puresa ideològica. Aquesta inflexibilitat doctrinal, que determinà el seu fracàs polític, es revelaria després de la seva mort com la matè-

Pi pertany encara a la generació de polítics i intel·lectuals catalans que treballen per a la transformació i refundació d'Espanya. En canvi, Almirall seria un dels primers en veure que, després del fracàs de la revolució democràtica, Catalunya està sola. Mentre no canviïn les coses, ha d'actuar procurant pels seus interessos i enfortint-se política i econòmicament.

ria més apta per a la construcció d'uns dels mites més estimats de les esquerres.

Pràcticament sense interrupció, des de 1886 a la seva mort, va obtenir l'acta de diputat al Congrés on va protagonitzar notables intervencions parlamentàries. En 1890 reorientà les seves activitats com a publicista i escriptor amb la fundació del setmanari *El Nuevo Régimen* que absorbí les seves energies i que acabà per redactar quasi íntegrament. La publicació es convertí en el portaveu oficial del partit, des d'on Pi fixava la doctrina, condemnava expulsava o perdonava a qui havien transgredit l'ortodòxia. Aquesta actitud i la seva manca d'oportunisme polític van determinar el seu creixent aïllament i soledat.

Els darrers anys de la seva vida va ser testimoni de la crisi de 1898. Defensà contra quasi tothom les seves posicions sobre la Guerra de Cuba i l'ascens del catalanisme. Mentre la majoria de grups republicans se sumaren a la febre patriòtica que precedí la conflagració, Pi va ser una de les escasses veus, amb el líder del PSOE Pablo Iglesias, que van oposar-se a la guerra i van preveure la catàstrofe. Espanya es precipitava a un conflicte absurd on es perdrien les colònies i s'arruïnaria l'hisenda. La humiliant derrota va donar-li la raó, la qual cosa augmentà enormement el seu prestigi.

70

La majoria de grups republicans espanyols i la premsa madrilenya es mostraren molt hostils al catalanisme que estava completant la seva evolució de moviment literari i cultural a organització política. En termes generals, Pi valorà positivament el naixement del catalanisme. Al seu parer, federalistes i regionalistes compartien idees comuns sobre l'organització de l'Estat i podien ser aliats naturals contra el centralisme. Tanmateix, criticà les seves ambigüitats, imprecisions, manca de directrius que derivà del fet que no fossin demòcrates sinó tradicionalistes. Fins la seva mort va seguir atentament l'evolució del moviment i animà els seus avenços vers a posicions democràtiques. Des d'*El Nuevo Régimen* en molts articles els defensà de les acusacions de «separatisme».

El llegat teòric i polític

Pràcticament des de la seva mort el 1901, la figura de Pi va ser objecte d'un procés de mitificació, impulsat primer pels seus correligionaris i amplifcat després pels anarquistes. La seva biografia inatacable, la seva honestetat proverbial, la fidelitat irrenunciable als principis afavoriren la construcció d'aquest mite polític i alhora moral. Repassem breument la influència del pensament de Pi en les diverses corrents de les esquerres espanyoles.

Pràcticament des de la seva mort el 1901, la figura de Pi va ser objecte d'un procés de mitificació, impulsat primer pels seus correligionaris i amplifcat després pels anarquistes. La seva biografia inatacable, la seva honestetat proverbial, la fidelitat irrenunciable als principis afavoriren la construcció d'aquest mite polític i alhora moral.

El *Partido Republicano Federal* va tenir la seva principal base de masses a Catalunya, però després de la mort del líder va entrar un accelerat procés de descomposició que no podem entrar a detallar. En proclamar-se la II República, tot i que els federals van obtenir uns quants diputats, eren una entitat fantasmal, un vestigi del passat.

La filosofia política de Pi exercí una profunda influència sobre els primers nuclis anarquistes. Joan Montseny –pare de la líder de la CNT Federica Montseny– més conegut pel pseudònim de Federico Urales, va ser un dels primers teòrics llibertaris que es declarà deixeble seu i el reivindicà com a precursor del moviment. Com va escriure a la seva obra *La evolución de la filosofía*

en España: «En el cerebro de Pi y Margall se engendró la luz del primer destello anarquista en España (...) Lo mejor de los propagandistas y de los luchadores de la anarquía en España han salido de la mentalidad política, filosófica y socialista de Pi y Margall.»

En efecte, prominents figures del moviment llibertari com Oteiza, Farga Pellicer, Teobaldo Nieva, Fermín Salvochea, Enrique Borrell, José Llunás, Ricardo Mella o Fernando Tarrida, van començar la seva trajectòria com federals. També Anselmo Lorenzo reconeix la influència del pensament de Pi en la seva evolució vers l'anarquisme. Els centres, ateneus i casinos federals que proliferaran per la geografia espanyola serviran de cobertura als primers nuclis anarquistes. De fet, uns i altres formen part d'una mena de *continuum*, d'un mateix teixit social, articulat entorn als centres federals, les societats obreres i la figura de Pi.

Autors moderns com Gumersindo Trujillo o Trías Bejarano han tractat aquesta qüestió. El primer considera l'anarquisme individualista i gradualista com el fil conductor de la seva evolució teòrica tant cap al federalisme com al socialisme. El segon creu que l'actuació de Pi està a les antípodes de l'anarquisme, per seu legalisme, reformisme i politicisme. L'anarquia només seria una utopia llunyana a la qual les institucions democràtiques s'acostarien en el curs d'un llarg procés històric.

Els marxistes espanyols, socialistes i comunistes, trobaren en la seva vida i obra arguments per a reivindicar part del seu llegat. Homes de significació tant distinta al PSOE com Pablo Iglesias i Jaime Vera manifestaren el seu respecte per la seva figura i, de fet, el PSOE adoptarà el principi federal per la seva organització interna. La llarga influència de Pi s'escolta en l'obra del militant socialista segovià Anselmo Carretero que, des del seu exili mexicà, reelaborà la doctrina federalista i qüestionà la noció de Castella

com ànima d'Espanya, peça mestre del nacionalisme espanyol.

D'altra banda, comunistes heterodoxes com Joaquim Maurín i Andreu Nin reivindicaran el federalisme contra el centralisme d'arrel jacobina que atribueixen als marxistes espanyols del PSOE, però també del PCE.

Des de l'àmbit del catalanisme d'esquerres, Antoni Rovira i Virgili ha estat qui ha reclamat amb major insistència i rotunditat l'herència de Pi, corregida per les tesis nacionalistes d'Almirall. Així, evoca amb emoció com des dels 10 anys llegia els seus articles:

«Avui als quaranta cinc anys com abans als quinze, em declaro fill espiritual de Pi i Margall.» O : «Nosaltres som nacionalistes federals i aspirem a la plena autonomia de Catalunya dintre de la federació ibèrica, no ja espanyola. Acceptem en la seva totalitat, la atribució de funcions que Pi y Margall feia a l'Estat central, a l'Estat regional i a l'Estat municipal. I no sabem convèncer-nos de que això sigui separatisme (...) Com profetitzà Pi i Margall, el gran vident, en el federalisme està la solució pràctica i liberal del complicadíssim problema de les nacionalitats.»

Altres catalanistes d'esquerra que fundaren la Unió Socialista de Catalunya (USC), escissió catalanista del PSOE, com Serra i Moret o Gabriel Alomar, que edità i prologà una selecció de textos de Pi, es reclamaren hereus del seu llegat. A través d'ells la influència del federalisme arriba als grans partits actuals de l'esquerra catalana.

El pensament de Pi no solament resulta una referència obligada per a conèixer la història del federalisme a Espanya, sinó que els seus plantejaments encara poden aportar valuosos elements teòrics en el crispat debat sobre els models d'organització territorial de l'Estat i arguments polítics en el plet sobre les identitats nacionals dels nostres dies.

